

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 902 (477.44) (092)

В.А. Гуцал

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І.С. ВИНОКУРА НА ВІННИЧЧИНІ

У статті аналізуються результати досліджень експедицією Кам'янець-Подільського педінституту під керівництвом І.С. Винокура археологічних пам'яток на території Вінницької області. Розглядаються результати розкопок багатошарового поселення I тис. н.е. та могильників IX-VII ст. до н.е. і II-IV ст. н.е. у с. Бернашівка Могилів-Подільського району та давнього скельного храму у с. Буша Ямпільського району. Підкреслюється, що роботи у Бернашівці збагатили науку новими унікальними матеріалами для вивчення питань соціально-економічного і культурного розвитку місцевого населення часів раннього залізного віку та середньовіччя. Наголошується на тому, що дослідження у Буші дали підстави більш обґрунтовано, на основі конкретних фактів стверджувати приналежність храму слов'янам-язичникам та визначити кілька періодів його функціонування.

Ключові слова: Винокур, Бернашівка, Буша, археологічні дослідження, поселення, могильник, рельєф, ювелірні вироби.

Вінницька область одна із тих в Україні, які особливо багаті на пам'ятки археології. За далеко не повними підрахунками їх відомо понад півтори тисячі [1, с. 72-141] і число їх постійно зростає за рахунок нововиявлених. Людські колективи на Східному Поділлі з'явилися ще в добу палеоліту і життя тут практично не переривалося [2, с. 7-20]. Тому не дивно, що ця територія завжди цікавила дослідників. Протягом кінця XIX – початку XXI ст. тут працювали десятки археологів. Серед них В.Б. Антонович, М.І. Артамонов, М.Ф. Біляшівський, С.С. Гамченко, І.І. Заєць, В.Г. Збеневич, П.П. Курінний, С. С. Магура, М.І. Макаревич, Т.М. Мовчанівський, М.Я. Рудинський, Г.І. Смирнова, П.І. Хавлюк та чимало інших [3, с. 36-38, 190-191, 212-213; 4, с. 53-72]. Свій помітний внесок у розвиток археологічних знань краю зробив і професор Кам'янець-Подільського педінституту І.С. Винокур. Вінниччина була в орбіті його наукових інтересів. Сюди він часто навідувався для обстеження вже відомих та пошуку нових археологічних об'єктів, окремі із яких стали предметом його досліджень на довгі роки. Але ця сторона його діяльності залишається не достатньо вивченою. В літературі зустрічаємо лише окремі короткі повідомлення з цього приводу [3, с. 462-463; 5, с. 88-89; 6, с. 229-234]. Метою цієї статті є спроба проаналізувати результати роботи археологічних експедицій І.С. Винокура на Вінницькому Придністров'ї та їх значення для сучасної науки.

Вперше знайомство вченого із старожитностями області відбулося ще на початку 70-х років попереднього століття. Тоді, у зв'язку з будівництвом Дністровської ГАЕС, науковими центрами Києва, Львова, Ленінграда й інших міст проводилися масштабні роботи по виявленню та наступними розкопками пам'яток в зоні майбутнього затоплення. Кілька років експедиція Кам'янець-Подільського педінституту на чолі з І.С. Винокуром працювала на стику Вінницької і Хмельницької областей на городищі періоду раннього залізного віку у с. Рудківці. Тому розвідковий загін кам'яничан мав можливість періодично організовувати виходи для огляду прибережних терас лівого берега Дністра довкола таких населених пунктів як Наддністрянське, Жван, Хоньківці, Козлів, Яришів, Нагоряни та ін. в межах Муровано-Куриловецького та Могилів-Подільського районів. Серед інших увагу вченого привернуло багатошарове поселення в с. Бернашівка, розташоване за кілька кілометрів нижче греблі водосховища електростанції, яке ще у 1969 р. було відкрито Середньодністровською експедицією під керівництвом С.М. Бібікова.

Воно займало першу надзаплавну терасу південно-західної околиці села, витягнувшись смугою шириною 60-80 м вздовж лівого берега Дністра. Перші два роки (1977-1978) експедиція педінституту працювала разом з ранньослов'янською Дністровською новобудовою експедицією Інституту археології АН УРСР, яку очолював В.Д. Баран [7, с. 295-296; 8, с. 13; 9, с. 87-100].

Протягом наступних польових (1987; 1989-1995 рр.) сезонів експедиція Кам'янець-Подільського педінституту працювала самостійно. Дослідження поселення було продовжено.

Загальна площа розкопів, враховуючи і попередні роки, становила понад 6000 м², а число всіх, виявлених житлових і господарських споруд досягло 49. Вони належали до різних археологічних культур. Це об'єкти рубежу і перших століть нової ери, черняхівської культури, середини I тис. н.е. і ранньосередньовічного часу V-VIII ст.

До пам'яток рубежу і перших століть нової ери за керамічним набором були віднесені 5 жител і 1 господарська споруда. Визначено, що характерна особливість цих будівель, як наземних так і заглиблених, полягає в тому, що всі вони збудовані за каркасно-стовповою конструкцією стін та орієнтовані кутами за сторонами світу. Три житла опалювались кам'яними вогнищами, два – глинобитною пічкою грушевидної форми [10, с. 118]. Найбільш показовою була одна напівземлянка, в заповненні якої зустрічалися фрагменти східнопшеворської та гето-фракійської кераміки. За знайденою на підлозі бронзовою пізньолатенською фібулою житло датоване I ст. до н.е. [11, с. 19].

До черняхівської культури належить 12 жител і 1 господарська споруда. Домобудування цього періоду репрезентоване наземними і заглибленими будівлями підквадратної і підпрямокутної форми. Житла в однаковій мірі орієнтовані стінами або кутами за сторонами світу. 11 споруд каркасно-стовпової і 2 – зрубної конструкції. Опалювальними пристроями у приміщеннях слугували глинобитні печі, вогнища і печі-кам'янки [10, с. 119].

Етап V-VIII ст. представлений 29 житловими та 1 господарською спорудою, з яких 6 наземних та 24 заглиблених. Для опалення в 21 випадку використовувались печі-кам'янки. В будівництві переважали каркасно-стовпові конструкції стін з орієнтацією кутами по сторонах світу [10, с. 117]. Особливо цікавими виявились 9 жител V-VI ст. з ознаками еволюції деяких елементів черняхівської культури в ранньослов'янську. Дане явище ще раніше було простежене І.С. Винокуром на таких пам'ятках як Бакота, Устя та інших і він послідовно відстоював цю ідею у своїх працях [12, с. 277], а Бернашівка суттєво підсилила її.

Виятково важливою подією для вивчення історії східних слов'ян середини I тис. н.е. стало відкриття у 1990 р. в Бернашівці майстерні ювеліра. В одній із напівземлянок, яка загинула при пожежі, на долівці було знайдено керамічний тигель-лячку і 64 ливарних форми, виготовлених із місцевого дністрянського вапняка та мергеля. У північному кутку житла знаходилася піч-кам'янка, яка використовувалася ювеліром для плавлення металу. Вчений простежив, що всього за цими формами можна було відливати понад 100 різних ювелірних прикрас. Асортимент виробів великий: це ромбічні, дзвоноподібні, трикутні і трапецієподібні підвіски, підквадратні з хрестом і прямокутні поясні бляшки, підвіски у вигляді круглого медальйона із зображенням хреста, хрестоподібні підвіски з округлим завершенням, прикраси у вигляді відерця, підвіски у вигляді орнаментованого ромба з циркульним «космічним» зображенням та інші [13, с. 85-86; 14].

Але найбільш цінною у цій колекції виявилася ливарна форма п'ятипалої пальчастої фібули. Автор знахідки підкреслював, що такі вироби деякими вченими вважались імпортом. Але форма із Бернашівки підтверджує місцеве слов'янське походження вказаних ювелірних прикрас [13, с. 92; 14]. Керамічні матеріали напівземлянки, вигляд виробів, які могли відливатися у формах, спостереження за стратиграфією приміщення переконали дослідника в тому, що майстерня функціонувала в діапазоні кінця V – першої половини VI ст. н.е. [13, с. 91].

На поселенні були зафіксовані також три виробничих горни з вимощеними поблизу них кам'яними площадками, які могли використовуватись у технологічному процесі, пов'язаному із обробкою металу. В комплексі ці об'єкти створюють враження потужного виробництва і є доказом існування у тутешнього слов'янського населення високорозвинутого ювелірного ремесла і тісних економічних та культурних контактів з районами Причорномор'я, Подунав'я, Центральної Європи. Після вивчення матеріалів із напівземлянки ювеліра вони були передані у фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею, де і зберігаються [14, с. 14-143].

Крім цього на селищі I тис. н.е. було відкрито черняхівський могильник, де досліджено 13 поховань II-V ст. н.е. Вони представлені трупопокладеннями і трупоспаленнями в урнах і ямах.

Інтерес викликають поховання №4 з потривоженим трупопокладенням, в якому виявлено намисто, дев'ять посудин гончарної і ліпної роботи та поховання №1 з трупоспаленням, яке супроводжувалося трьома мисками гончарної роботи і ліпним горщиком, бронзовою фібулою, відеркоподібними підвісками, голками, намистом, кістяним гребінцем тощо. П'ять захоронень могильника стратиграфічно перекривалися житлами середини і третьої

.....
чверті I тис. н.е. Це говорить про те, що частина площі могильника була використана під час розширення селища в V-VII ст. [15, с. 23].

Археологічні матеріали поселення і могильника, як стверджував І.С. Винокур, дали можливість простежити формування на основі традицій зарубинецької, гето-фракійської, східнопшеворської і сарматської культур - черняхівської спільноти. А вже на її основі у Середньому Подністров'ї відбувався розвиток ранньослов'янських старожитностей V-VIII ст. [16].

Крім пам'яток I тис. н.е., які демонструють безперервну генетичну лінію розвитку місцевих племен, в Бернашівці експедицією були виявлені й старожитності інших епох.

Так, на підвищеній надзаплавній ділянці, східніше слов'янського селища, було розкопане одне трипільське житло. Воно являло собою площадку з потужним глиняним розвалом розмірами 6,2x2,3 м з глинобитною пічкою в основі довжиною 2 м та шириною 1,7 м і за розписною поліхромною керамікою відноситься до розвинутого етапу трипільської культури [7, с. 295; 9, с. 88]*.

Паралельно проводились розкопки на території могильника раннього залізного віку IX-VII ст. до н.е., який розташовувався північно-західніше поселення. Територія могильника загальною площею понад 4 га займала схил другої та третьої терас. Могильник складався із курганних та ґрунтових захоронень. Загалом розкопано 42 поховання, із них: 35 трупопкладень, 6 трупоспалень, 1 захоронення кенотаф і три кургани з кам'яними конструкціями в насипі. Камінь часто використовувався і для облицювання стінок та перекриття ям ґрунтового могильника [15, с. 16]. Поховальний інвентар складався із бронзових пронизок, кілець, браслетів, підвісок, залізних ножів, шпильок, керамічного, посуду, прясел тощо. Поховання здійснені за ритуалом, що характеризує його належність до місцевого аборигенного населення з вкрапленнями інших прийшлих елементів. Дослідження цього могильника дали нові важливі матеріали для характеристики поховального обряду, історії та культури середньодністровських старожитностей IX-VII ст. до н.е. [17, с. 22-23].

За час досліджень в центральній частині поселення відкрито також розвали кам'яних споруд пізнього середньовіччя. До них був віднесений один із фундаментів розмірами 7x8 м, який складався із рваного каменю. При його розчистці простежено шар попелу і деревного вугілля та знайдено окремі уламки гончарного посуду XVI-XVII ст. [18, арк. 6]. Скупчення кам'яних завалів з використанням великих фракцій вагою 100 і більше кілограм були виявлені ще у двох місцях. Серед каміння траплялась кераміка пізнього середньовіччя. Аналізуючи особливості кам'яних завалів І.С. Винокур дійшов до висновку, що вони є не що інше як фундаменти кам'яних споруд і кам'яних огорож села XIV-XVIII ст. [8, с. 16; 19, с. 8].

Ще однією пам'яткою, яку дехто з науковців вважає давнім храмом, і яка цікавила І.С. Винокура, був т.з. «бушанський рельєф», тобто зображення, вибиті на скелі в с. Буша Ямпільського району. Нагадаємо, що там передано складну за змістом сюжетну сцену. Впритул до лівого краю вертикальної кам'яної площини розташоване дерево з корінними гілками без листя. На ньому сидить півень. Трохи правіше дерева, якраз під тим місцем, де розміщено півня, висічено людську постать, яка стоїть навколішки (лівим боком до глядача). У витягнутих вперед, зігнутих у ліктях і піднятих вгору руках, вона тримає предмет схожий на чашу. За людиною зображено оленя. У верхній частині рельєфу, майже посередині, вирізьблено прямокутну рамку з написом, який настільки погано зберігся, що його неможливо прочитати [20, с. 124].

Як відомо, першу інформацію про пам'ятку до наукової громадськості довів відомий дослідник старожитностей, професор Київського університету В.Б. Антонович на VI археологічному з'їзді в Одесі у 1884 році [21]. З того часу до характеристики рельєфу зверталися десятки дослідників [22, с. 113]. І кожен намагався дати своє розуміння ідеї зображення, його хронології. Звідси великі розходження у датуванні, трактуванні смислового змісту, мети використання тощо. Інтерес до нього не втрачений і в наші дні. Це пояснюється тим, що пам'ятка унікальна за своїм значенням, але стан її збереження бажає кращого. Ряд деталей вивітрилися, через що їх пояснення базується переважно на домислах.

* З 1985 р. це поселення продовжила досліджувати експедиція Інституту археології НАН України під керівництвом О.Г. Колеснікова (Корвін-Піатровський).

Знайомство з публікаціями засвідчує, що на даний час жодна із версій [20, 22; 23] не має переваг і може розглядатися тільки як одна з гіпотез. У своїй більшості автори дуже часто не наводять якихось скільки-небудь переконливих аргументів на користь того чи іншого тлумачення, а частіше всього апелюють до своїх власних суб'єктивних вражень, які є здебільшого плодом обманливої фантазії. Наведемо лише один приклад. Напис у прямокутній рамці не могли розібрати ще в часи Антоновича у 1883 р., коли його вигляд був значно кращий. Але наступні дослідники залежно від своєї уяви бачили там текст, написаний у три [23, с. 36, рис. 3], чотири [20, с. 124, 125, рис. 4], п'ять і навіть шість [22, с. 114, 115, рис. 2] рядків. Окрім цього існує як мінімум три варіанти змісту написаного, які не мають між собою нічого спільного. Це, в якійсь мірі, можна зрозуміти, оскільки вчені намагаються хоч якось зрушити проблему з місця. Проте всестороннього вивчення рельєфу із залученням спеціалістів різних профілів поки що не було.

Найбільш повними в цьому плані виявилися роботи, профінансовані Правлінням Вінницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, що виконала археологічна експедиція Кам'янець-Подільського педінституту під керівництвом І.С. Винокура у 1985 і 1987 роках.

Місце, де розташований рельєф має вигляд приміщення, оточеного з трьох боків скелями, з кількома природними розщелинами (теж свого роду приміщеннями). На стінах скель було вибито поздовжні пази для закріплення дерев'яного даху. Всього І.С. Винокур виділив чотири приміщення. Значна частина цього простору, і особливо розщелини, була засипана намівами ґрунту, товщина яких досягала 1,5-4 м. За час дворічних розкопок вдалося розчистити всю площу всередині приміщень загальним обсягом понад 150 м². Крім цього було розкрито ділянку зверху над розщелинами площею понад 50 м² [20, с. 123].

Приміщення №1, яке безпосередньо примикає до рельєфу, дослідник вважав найдавнішим і відносив початок його функціонування до середини I тис. н.е., а кінець – до пізнього середньовіччя. При розчистці найглибших культурних пластів цього (основного) приміщення поблизу рельєфу були знайдені уламки кераміки, які вчений датував періодами черняхівської культури, ранніх слов'ян та Давньої Русі [24, с. 118, 120]. На скелі, протилежній рельєфу, у давнину було вибито нішу для язичницьких жертвоприношень [20, с. 125]. Про її давність, згідно інтерпретації дослідника, говорить вигляд у цьому місці скельної поверхні, яка станом патинізації різко відрізняється від сусідніх ділянок з пізнішими написами [20, с. 126].

Приміщення № 2,3,4 були відділені від першого – кам'яними стінами, нижня основа яких відкрилася в процесі розкопок. В одному із кутів приміщення №2 знаходилися залишки печі, складеної із кам'яних плиток, скріплених глиняними розчином. При розчистці четвертого приміщення виявлено, вибиті у стіні три ніші і лежак [20, с. 129].

Важливими, на думку І.С. Винокура, виявилися і спостереження за стратиграфією заповнення, завтовшки у 4 м, однієї із розщелин, де також вдалося зафіксувати культурні відкладення, згаданих вище культур [20, с. 126, 127, рис. 6]. Ці факти серйозно утвердили вченого у правильності його хронологічної схеми храму, згідно якої всі чотири приміщення використовувалися у XVI-XVII ст., але приміщення №1 почало функціонувати ще задовго до цього [20, с. 129]. Щодо спорудження дерев'яного даху над скельними приміщеннями дослідник припускав, що це могло відбутися в період Київської Русі (XI-XIII ст.) [20, с. 126, 128]. Відносно змісту напису у рамці і часу його появи, то І. Винокур прийняв версію В.М. Даниленка і вважав, що текст міг з'явитися в період, коли нова християнська релігія повела активний наступ на язичництво [24, с. 119].

Аналізуючи саму сюжетну композицію рельєфу, даючи характеристику зображенням там персонажам, техніці виконання окремих деталей, І.С. Винокур звертався до середньовічної кам'яної скульптури і не знаходив яких-небудь серйозних паралелей між ними. Це, з його погляду, теж було важливим додатковим аргументом на користь давнього, язичницького періоду виникнення рельєфу [20, с. 132, 133].

Розкоп на верхньому ярусі (над скельними приміщеннями) відкрив руїни кам'яних фундаментів на вапняковому розчині, серед яких трапилися фрагменти керамічного посуду і кахель XVI-XVII ст. Дослідник схилився до думки, що це могли бути сліди невеликої пізньосередньовічної каплиці. А сам скельний архітектурно-скульптурний комплекс став на той час монастирем, обжитим ченцями-пустельниками. У середині XVII ст. всі споруди згоріли [20, с. 130].

І.С. Винокур уявляв собі храм як духовний осередок, що служив населенню великої округи. Сюди приходили люди з навколишніх поселень першої половини I – початку II тис. н.е., розташованих у радіусі кількох кілометрів. Але для давньоруських жителів храм із рельєфом був уже свідченням сивої давнини [24, с. 118].

Бушанській пам'ятці І.С. Винокур присвятив ряд праць [20; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32] і, зваживши всю суму фактів, не дивлячись ні на що, послідовно відстоював свою концепцію, згідно якої скельний храм використовувався протягом тривалого часу. Започаткований він був за часів черняхівської культури II-IV ст. н.е., функціонував у ранньому середньовіччі V-VII ст. н.е., в епоху Київської Русі IX-XII ст. і у пізньому середньовіччі XVI-XVII ст. [24, с. 113].

Через умови збереження пам'ятки і її неодноразове використання протягом попередніх століть, результати розкопок не були настільки переконливими, щоб можна було розставити всі крапки над «і», залишається ще немало питань, на які треба шукати відповіді. Не виключено, що в процесі можливих наступних досліджень будуть отримані нові матеріали, які доповнять, уточнять або заперечать висновки І.С. Винокура. Проте, як здається, на сьогоднішній день вони найбільш переконливі, тому що базуються не на голосливих заявах, а впливають із конкретних даних, здобутих завдяки археологічним розкопкам.

І.С. Винокур першим ще у 1984 р. підняв питання про необхідність створення належних умов для збереження цієї винятково важливої для національної спадщини України пам'ятки [25, с. 7], мав тривалі розмови на цю тему з красзнавцями – фанатичними патріотами і людьми закоханими в історію свого Бушанського краю. Його заклики було почуті і підтримані. За ініціативою органів місцевої влади Кабінет Міністрів України у 2000 р. прийняв постанову, а Вінницька обласна державна адміністрація відповідне розпорядження «Про Державний історико-культурний заповідник «Буша» Ямпільського району Вінницької області». Над скельним рельєфом і приміщеннями біля нього зведено павільйон.

Перебуваючи в Буші, І.С. Винокур проводив і археологічні розвідки в околицях села. Обстежувалися навколишні урочища, прибережні частини річок Бушанки, Мурафи, схили балок, територія замку і там часто вдавалося зафіксувати сліди давнього проживання людини. Зокрема було відкрито поселення трипільля, бронзової доби і скіфських часів, кілька черняхівських селищ, давньоруське поселення із залишками залізобного горну. Розвідковими роботами було підтверджено послідовну заселеність Буші з часів енеоліту до пізнього середньовіччя [29, с. 19-20].

Без перебільшення можна сказати, що роботи археологічної експедиції І.С. Винокура у селах Бернашівці і Буші мають виняткове значення для розуміння багатьох давніх процесів соціально-економічного та культурного розвитку не тільки подільського регіону, а і всієї України та й Східної Європи в цілому. Матеріали розкопок стосуються різних історичних епох і джерельну базу кожної із них вони суттєво поповнили новою інформацією. Незалежно від того, чи йде мова про епоху початку раннього заліза, рубежу нашої ери, ранніх слов'ян, чи Київської Русі. Це цінне джерело ще довго служитиме науці, до нього звертатимуться наступні покоління науковців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / відп. за вип.: Ю.А. Зінько, А.О. Калінчук. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 400 с.
2. Войнаровський А.В. Пам'ятки історії та культури Вінницької області: «словникова частина» як історичне джерело / А.В. Войнаровський, П.М. Кравченко // Пам'ятки історії та культури Вінницької області. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 400 с.
3. Гальчак С.Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX- поч. XXI ст. / С.Д. Гальчак. – Вінниця: Меркюрі-Поділля, 2011. – 788 с.
4. Потупчик М.В. Археологічні дослідження на Вінниччині 20-х першої половини 40-х років / М.В. Потупчик, М.С. Потупчик // Подільська старовина Вип. IV. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – 407 с.
5. Косаківський В.А. Буша в археологічних дослідженнях І.С. Винокура / В.А. Косаківський, В.С. Рудь // Актуальні проблеми археології: Тези Міжнародної наукової конференції на пошану І.С. Винокура – Кам'янець-Подільський 23-25 вересня 2010 року / редкол. : Б.С. Строєць, Л.Д. Строєць, М.О. Ягодінська. – Тернопіль: Астон, 2010, – С.88–89.

6. Гуцал В.А. Ювелірне мистецтво середньодністровських слов'ян в інтерпретації І.С. Винокура / В.А. Гуцал // Четверта Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012, – С.229–234.
7. Винокур І.С. Раскопки селища Бернашовка / И.С. Винокур, В.Д. Баран, О.И. Журко // Археологические открытия 1978 года. – Москва, 1979. – С. 295–296.
8. Винокур І.С. Бернашівський археологічний комплекс на Могилів-Подільщині / І.С. Винокур // Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, 1996. – С. 10–17.
9. Винокур І.С. Поселення середини I тис. н.е. біля с. Бернашівка на Дністрі / І.С. Винокур, В.Д. Баран, О.І. Журко // Археологія. – К., 1982. – № 39. – С. 87–100.
10. Мегей В.П. Про домобудування на Бернашівському поселенні у Середньому Подністров'ї / В.П. Мегей // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С.117–119.
11. Винокур І.С. Об историко-культурной интерпретации памятников рубежа новой эры Среднего Поднепровья / И.С. Винокур, В.П. Мегей // Древние славяне и Киевская Русь. – К., 1989. – С. 19.
12. Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля / І. С. Винокур. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 376 с.
13. Винокур І.С. Ювелірна майстерня ранньосередньовічних слов'ян / І.С. Винокур, В.П. Мегей // Археологія. – 1992. – № 3. – С. 82-95.
14. Винокур І.С. Слов'янські ювеліри Подністров'я / І.С. Винокур. – Кам'янець-Подільський, 1997. – 200 с.
15. Гуцал В.А., Мегей В.П. Дослідження археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педагогічного університету (1963-1999) / В.А. Гуцал, В.П. Мегей // Давня і середньовічна історія України. (історико-археологічний збірник) на пошану Іона Винокура. – Кам'янець-Подільський: Інф. видав. центр Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету 2000. – С.15–32.
16. Винокур І.С. Бернашівка в системі слов'янських старожитностей середини I тис. н.е. / І.С. Винокур // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – № 2. – С. 57–58.
17. Гуцал А.Ф. Старожитності початку раннього залізного віку на Могилів-Подільщині / А.Ф. Гуцал // Перша Могилів-Подільська краєзнавча конференція. – Могилів-Подільський, 1996, – С.20–23.
18. Науковий архів археологічної лабораторії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Винокур І.С., Мегей В.Ф., Петров Н.Б., Щегельський І.І. Отчет об археологических исследованиях 1978 года. 9 арк. 23 табл.
19. Науковий архів археологічної лабораторії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.Ф. Звіт про археологічні дослідження 1994-1995 рр. поблизу с. Бернашівка Могилів-Подільського району Вінницької області (в зоні будівництва Дністровської ГАЕС) 11 арк. 30 табл.
20. Винокур І.С. Дослідження Бушанського скельного комплексу / І.С. Винокур // Археологія. – 1994. – № 3. – С. 122–136.
21. Антонович В.Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии / В.Б. Антонович // Труды VI археологического съезда в Одессе (1884 г.). – Одесса, 1886. – Т. 1. – С. 86–102.
22. Березяк В.В. Бушанський скельний рельєф / В.В. Березяк // Археологія. – 1994. – № 3. – С.113–121.
23. Забашта Р.В. До питання атрибуції бушанського наскельного рельєфу (аналіз обрамленої таблиці з написом) / Забашта Р.В. // Студії мистецтвознавчі. – К.: ІМФЕ НАН України, 2011. – № 2(34). – С. 20–39.
24. Винокур І.С. Буша: історико-краєзнавчі нариси / відп. за вип. І.С. Винокур, О.М. Альошкін, Р.В. Забашта, М.Б. Петров, В.М. Петровський, О.М. Пірняк, В.С. Степанков. – Хмельницький, 1991. – 152 с.
25. Винокур І.С. Бушанський язичницький рельєф і проблема його збереження / І.С. Винокур // Тези доповідей другої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1984. – С.6–7.
26. Винокур І.С. Розкопки в Буші / І.С. Винокур, Р.В. Забашта // Пам'ятки України. – 1986. – №4. – С. 21–22.
27. Винокур І.С. Розкопки у Буші в 1985 р. / І.С. Винокур, Р.В. Забашта // Тези доповідей четвертої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1986. – С. 51–52.
28. Винокур І.С. Исследование на месте Бушанского рельефа / И.С. Винокур // Археологические открытия 1985 года. – М.: «Наука», 1987. – С.316–317.
29. Винокур І.С. Археологічна карта Буші / І.С. Винокур, М.Б. Петров // Тези доповідей восьмої Вінниц. обл. іст.-краєзн. конф. – Вінниця, 1989. – С.19–20.
30. Винокур І.С. Результати досліджень скельного храму в Буші / І.С. Винокур // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР. – К., 1989. – С. 41–42.
31. Винокур І.С. Історична Буша / І.С. Винокур, М.Б. Петров // Тези доповідей наук.-практ. конф. «Поділля в роки визвольної війни українського народу 1648-1654 роки». – Дунаївці, 1992. – С.14–15.

32. Винокур І.С. Бушанський скельний храм / І.С. Винокур, Р.В. Забашта // Мистецтво України : Енциклопедія. – К., 1995. – Т. 1 (А-В). – С. 275.

Гуцал В.А. АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И.С. ВИНОКУРА НА ВИННИЧЧИНЕ.

В статье анализируются результаты исследований экспедицией Каменец-Подольского пединститута под руководством И.С. Винокура археологических памятников на территории Винницкой области. Рассматриваются результаты раскопок многослойного поселения I тыс. н.э. и могильников IX-VII вв. до н.э. и II-IV вв. н.э. в с. Бернашовка Могилев-Подольского района и древнего скального храма в с. Буша Ямпольского района. Подчеркивается, что работы в Бернашовке обогатили науку новыми уникальными материалами для изучения вопросов социально-экономического и культурного развития местного населения времен раннего железного века и средневековья. Сделано вывод, что исследования в Буше дали возможность более обоснованно, исходя из конкретных фактов, определить принадлежность храма славянам-язычникам и наметить несколько периодов его функционирования.

Ключевые слова: Винокур, Бернашовка, Буша, археологические исследования, поселение, могильник, рельеф, ювелирные изделия.

Gutsal V.A. ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF I.S. VINOKUR IN VINNYTSA REGION.

The article analyzes the results of the archeological monuments research in Vinnytsia region conducted by the expedition of Kamianets-Podilskiy Pedagogical Institute under the direction of I. S. Vynokur. The author describes the excavation of the multi-layered settlement belonging to the Ist millennium AD, ancient burial grounds in the village Bernashivka, Mogyliv-Podilsk region of IX-VII century BC and II-IV century AD, and of the ancient rock temple in the village Busha, Yampilskiy district. It is emphasized that research in the village Bernashivka has enriched the science with new unique materials which can be used in the study of social, economic and cultural development of the local population in the early Iron Age and Middle Ages. The author comes to the conclusion that the research in the village Bush provides new specific facts and reasons to attribute ownership of the temple to Pagan-Slavs and to identify several periods of its operating.

Key words: Vynokur, Bernashivka, Bush archaeological research, settlement, burial ground, terrain, jewelry.

УДК 94 (477.5) «1734-1750»

С.А. Лапишин

ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА УМОВ НАСТУПУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА АВТОНОМНІ ПРАВА УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ (30-ТІ РР. ХVІІІ СТ.)

На основі комплексу джерел та літератури автор аналізує політичні настрої українського суспільства за умов наступу Російської імперії на автономні права української держави у 30-х рр. ХVІІІ ст.

Ключові слова: Правління гетьманського уряду, інкорпорація, політична влада.

В 30-х рр. ХVІІІ ст. суспільно-політична ситуація в Україні обумовлювалася такими провідними чинниками: по-перше, перебуванням її земель у складі різних великих державних утворень з досить агресивно налаштованими урядами щодо сусідніх країн і, зокрема, прагненням до швидкого підкорення українців своїй владі; по-друге, довготривалими і виснажливими, як щодо матеріальних ресурсів, так і людських втрат війнами, військовими походами козаків тощо; по-третє, кривавими міжусобицями старшинських угруповань і відсутністю у вищих політичних кіл чіткої програми з національного питання, яка б певною мірою передбачала незалежний статус і розвиток корінної нації.

Історіографія аналізованої проблеми невелика. Серед досліджень, які так чи інакше торкалися цього питання, слід виділити роботи З. Когути, В. Павелка, Г. Перієнко, Л. Домбровської, С. Дівовича.

Метою статті є здійснення аналізу політичних настроїв українського суспільства у 30-х рр. ХVІІІ ст. за умов посилення інкорпораційних заходів Російської імперії, метою яких була ліквідація автономних прав української держави та її остаточне включення до складу Російської імперії.